

Veranderingen in de context sinds begin 2007

Bijlage bij Midterm Evaluatie Plattelands
Ontwikkelings Programma 2007 - 2013

Eindrapport december 2010

Opdrachtgever: Regiebureau POP

Deze evaluatie is medegefinancierd door het Europees Landbouwfonds voor
Plattelandsontwikkeling (ELPFO): Europa investeert in zijn platteland

Uitgevoerd door ECORYS Nederland BV in samenwerking met Witteveen+Bos

Rotterdam, december 2010

ECORYS Nederland BV
Postbus 4175
3006 AD Rotterdam
Watermanweg 44
3067 GG Rotterdam

T 010 453 88 00
F 010 453 07 68
E netherlands@ecorys.com
W www.ecorys.nl
K.v.K. nr. 24316726

ECORYS Regio, Strategie & Ondernemerschap
T 010 453 87 99
F 010 453 86 50

Inhoudsopgave

1 Inleiding	4
2 Een nieuwe economische situatie	5
3 Implicaties voor de agrarische sector	9
4 Implicaties voor de uitvoering POP 2	14
Geraadpleegde literatuur	17

1 Inleiding

Het belang van de contextanalyse

De voortgang van de uitvoering van een plattelandsontwikkelingsprogramma 2007-2013 (in het vervolg aangegeven als POP2) kan niet worden beoordeeld zonder de veranderingen in de context in beschouwing te nemen. Het POP2 is immers opgesteld in een situatie waarin in het algemeen een voorspoedige economische ontwikkeling werd verwacht. Als gevolg van de kredietcrisis is de economische situatie in de afgelopen jaren echter drastisch veranderd.

Deze veranderingen zijn vanzelfsprekend niet aan de landbouwsector en het platteland voorbij gegaan. In onze aanpak is de contextanalyse dan ook een eerste stap in de beoordeling van de effecten van het POP2. De contextanalyse werkt structurerend op de analyse van en oordeelsvorming over de doelbereiking en de doelmatigheid van de individuele maatregelen.

Leeswijzer

In hoofdstuk 2 zal in de eerste plaats worden beschreven welke relevante (economische) ontwikkelingen er sinds begin 2007 hebben plaatsgevonden. Vervolgens wordt in hoofdstuk 3 ingegaan op de invloed van deze ontwikkelingen op de ontwikkeling van de landbouwsector en het platteland in het algemeen. Het bijlagerapport besluit in hoofdstuk 4 met een beschrijving van de mogelijke implicaties per as van het POP2.

2 Een nieuwe economische situatie

Een abrupt einde aan een periode van hoogconjunctuur

Als gevolg van het leeglopen van een bubbel op de Amerikaanse huizenmarkt kwam medio 2008 wereldwijd een abrupt einde aan een periode van hoogconjunctuur. Door een oplopende rente in de VS kwamen hier veel mensen in betalingsproblemen, waardoor de vraag naar koopwoningen afnam en de huizenprijzen daalden. Door securitisaties (het doorverkopen van hypotheekleningen) ondervonden financiële instellingen over de hele wereld hiervan de gevolgen. Deze instellingen moesten afschrijven op leningen, maar belangrijker nog: het vertrouwen binnen de financiële wereld raakte zoek, om te beginnen op de interbancaire geldmarkt in juli 2007.

Na de val van Lehman Brothers verdween in het najaar van 2008 het laatste greintje vertrouwen in de interbancaire geldmarkt. Het tegenpartijrisico werd zo hoog ingeschat dat de risicopremies fors opliepen en de geldmarkt grotendeels opdroogde. Ook nam de bereidheid van banken af om elkaar voor een langere periode geld te lenen.

Van een financiële crisis naar een economische crisis

Langs drie kanalen kwamen deze problemen in de financiële sector terecht bij de rest van de economie: via kredietverlening, via vermogenseffecten en via vertrouwen.

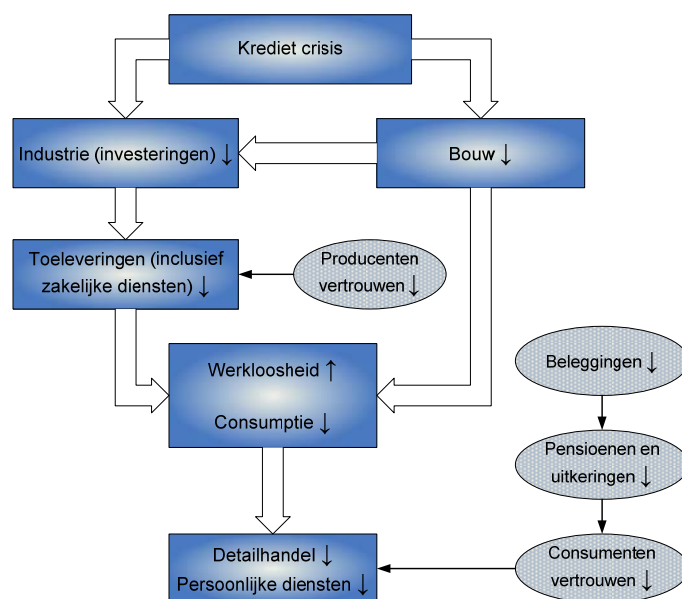
Kredietverlening werd lastiger, omdat veel banken een grote (soms risicovolle) hypotheekportefeuille hadden waarop ze moesten afschrijven. Dit leidde tot verliezen voor het bankwezen en tastte de kapitaalsbasis aan. De problemen van de banken werden nog eens verergerd door vermogensverliezen op vastgoed en op aandelen. Door het ‘verdampen’ van kapitaal werd het verstrekken van krediet voor banken lastiger; wat uiteraard zijn effect heeft op het functioneren van het (overige) bedrijfsleven.

Het tweede kanaal waarlangs de financiële crisis doorwerkte naar de rest van de economie was via **vermogenseffecten**. Door de dalende prijzen van obligaties, aandelen en vastgoed werd het vermogen van huishoudens, bedrijven en zelfs overheden (recent bijvoorbeeld in het geval van Griekenland) aangetast. En een afnemend vermogen leidt in het algemeen tot een toename van besparingen. Als gevolg hiervan nam de vraag naar huizen en aandelen verder af, daalde de waarde hiervan nog verder en werd het vermogenseffect groter. Door het besparende gedrag namen de opbrengsten van bedrijven af en werd de economische crisis versterkt.

Het laatste maar misschien wel belangrijkste kanaal waarlangs de problemen in de financiële sector bij de rest van de economie terecht kwamen, is **vertrouwen**. Normaal gesproken geven mensen een bepaald deel van de toename van hun inkomen uit. Dit geld komt bij bedrijven, leidt onder normale omstandigheden tot extra investeringen en vervolgens weer tot meer bedrijvigheid, meer inkomensgroei et cetera. Een gebrek aan vertrouwen verkleint het effect van deze multiplier en zorgt ervoor dat het economisch

proces sterk wordt verstoord. Mensen gaan meer sparen, bedrijven zien geen kansen en investeren daardoor niet.

Figuur 2.1 De kredietcrisis treft in eerste instantie de bouw en de industrie, maar werkt breed door

Bron: ECORYS

Toelichting:

- De kredietcrisis is de oorzaak van de bredere economische crisis. De waarde van onroerend goed en aandelenkoersen is deels verdampt, waardoor ook de basis voor financieringen door middel van vreemd vermogen (bancair of door emissie van aandelen) deels is verdwenen;
- De kern van het probleem: interbancaire relaties zijn bevroren, het vertrouwen is verdwenen;
- Dit heeft directe gevolgen gehad voor de kredietverlening aan bedrijven: bouw en industriële investeringen;
- Dit heeft vervolgens doorgewerkt in de keten (zakelijke diensten, detailhandel, persoonlijke diensten), mede als gevolg van oplopende werkloosheid en vraaguitval;
- Dit werd verder versterkt door afnemende vermogensposities en afnemend consumenten- en producentenvertrouwen (dit gebrek aan vertrouwen versterkt op haar beurt weer een daling van de investeringen en vraag bij de sectoren);
- Dit uit zich uiteindelijk in oplopende werkloosheid;
- Maar...er is ook een keerzijde: prijzen dalen en de arbeidsmarkt is minder gespannen.

Nederland een jaar in recessie

Medio 2008 bereikte de economische crisis dus ook Nederland. Vanaf dat moment ging het snel bergafwaarts, met de sterkste daling in het eerste kwartaal van 2009. De reële jaar-op-jaar groei van de Nederlandse economie, waarbij de omvang van de economie wordt afgezet tegen de niveaus van een jaar eerder, vielen in de eerste helft van 2009 bijzonder negatief uit (respectievelijk -4,5% en -5,5% in het eerste en tweede kwartaal).

Hoewel het einde van de recessie officieel werd ingeluid in het derde kwartaal van 2009, is het herstel nog niet echt overtuigend. Voor 2010 ligt de verwachte reële groei van de

Nederlandse economie met 1½% onder de trend van voor de crisis. De acute crisis mag dan voorbij zijn, de gevolgen ervan zullen nog lang voelbaar blijven.

Bovendien zijn er op dit discussies over de vorm van het uiteindelijke herstel. Hierbij wordt verwezen naar de letters U, V en W, waarbij elke letter refereert aan een mogelijke vorm van de curve van de economische groei in de komende jaren. Optimisten voorspellen een snel herstel dat de vorm heeft van de letter V (ingezette daling door recessie, dieptepunt, snel herstel). Blijft de groei echter langer uit, dan zal de ontwikkeling meer de vorm van een U aannemen. Pessimisten geloven dat het huidige (voorzichtige) herstel slechts van korte duur zal zijn en wordt gevolgd door een nieuwe recessie. Zij verwachten een ontwikkeling in de vorm van een W.

Nu worden de effecten ook voor huishoudens zichtbaar

In ieder geval zal het huidige economische herstel zich vooral manifesteren in de tweede helft van 2010. De Nederlandse goederenuitvoer zal volgens het CPB met 3% toenemen, maar voor de bedrijfsinvesteringen zijn de vooruitzichten nog somber. Daarnaast neemt de koopkracht in 2010 met 1% af (terwijl deze in 2009 nog met bijna 2% toenam). Bovendien wordt ten opzichte van de werkloosheid in 2008 (300.000 personen) in 2010 een verdubbeling verwacht: van 4% naar 8% van de beroepsbevolking.

Ondanks de oplopende werkloosheid neemt het consumentenvertrouwen in de loop van 2009 echter weer toe. Hoewel het negatieve cijfer nog altijd wijst op een overwegend pessimistische kijk op de ontwikkelingen van de Nederlandse economie, is de relatieve verbetering van de stemming onder consumenten in de afgelopen maanden wellicht een teken van afnemende onzekerheid. Het vertrouwensherstel onder consumenten, in combinatie met het recordniveau aan direct opvraagbare spaartegoeden, kan in de komende maanden voor extra bestedingen zorgen.

Effecten voor de overheidsfinanciën

In de periode 2007-2009 is de aandacht van de overheid vooral uitgegaan naar het redden van de financiële sector en het op gang houden van de economie. De financiële crisis heeft daarmee ook flinke gaten geslagen in de overheidsbegroting. Het Nederlandse begrotingstekort loopt in 2010 naar verwachting op tot 6,1% van het BBP. Het op orde brengen van de overheidsfinanciën door middel van bezuinigingen en lastenverzwaringen kan de economische groei in de komende jaren onder druk zetten. Berekeningen van de Rabobank laten zien dat de Nederlandse economie als gevolg van de bezuinigingsmaatregelen gedurende acht jaar gemiddeld 0,2% tot 0,3%-punt per jaar minder hard zal groeien.

Om de staatsschuld in de toekomst te beperken heeft het kabinet werkgroepen ingesteld die de opdracht hebben gekregen tot het analyseren van diverse beleidsthema's, en tot het ontwikkelen van concrete beleidsalternatieven voor de toekomst. De werkgroepen zullen een breed palet van beleidsthema's behandelen, waarbij voor de agrarische sector met name de werkgroepen 'Energie en Milieu' en 'Leefomgeving en Natuur' relevant zijn. De creativiteit en het fundamentele denken worden bevorderd door de opdracht om voor elk beleidsveld minstens één verplichte variant te ontwikkelen die de netto uitgaven (inclusief fiscale subsidies) ten opzichte van 2010 structureel met 20% verlaagt. Met deze 20%-varianten kan in potentie zo'n €35 miljard per jaar worden bespaard. Het is duidelijk dat

zo'n structurele verlaging van het budget voor de ontwikkeling van de agrarische sector en het platteland de nodige consequenties kan hebben.

In ieder geval is het aan het toekomstige kabinet om te bepalen welke van de onderzochte besparingen op welk beleidsterrein zullen worden gerealiseerd. Dit kan er toe leiden dat op sommige beleidsterreinen meer dan 20% wordt bespaard, terwijl op andere beleidsterreinen juist sprake kan zijn van geringere besparingen of zelfs intensiveringen. De besluitvorming van het kabinet zal waarschijnlijk snel na de formering ervan plaatsvinden.

3 Implicaties voor de agrarische sector

Agrarische sector vooral getroffen door de vermindering van wereldhandel

De Nederlandse agrarische sector ondervond in 2008 en 2009, mede vanwege de sterke oriëntatie op de afzet van producten in het buitenland, vooral problemen door de vermindering van de wereldhandel. De export van agrarische producten is namelijk verantwoordelijk voor meer dan 70% van de toegevoegde waarde van de sector. De binnenlandse afzet van voedingsproducten is, vergeleken met de bestedingen aan duurzame consumptiegoederen, redelijk op peil gebleven.

De uitvoer van een aantal agrarische producten, waaronder bloemen, planten, bloembollen en zuivel, liet al in de tweede helft 2008 een daling zien. In 2009 is over de eerste zeven maanden (januari-juli) de uitvoer van agrarische producten ruim 7% lager dan in dezelfde maanden van 2008. Wel was de daling van de uitvoer van agrarische producten in de eerste maanden van 2009 veel geringer dan van de meeste niet-agrarische producten.

Onder andere zuivel- en veel tuinbouwproducten lieten in 2009 een duidelijke daling van de uitvoer zien. Bij een aantal hiervan geldt dat de uitvoer gaandeweg 2009 weer herstelde. Voor snijbloemen en sommige verse groenten bleef de uitvoer echter onder druk staan. De uitvoer van verse groenten en fruit (exclusief uien) van Nederlandse bodem daalde in de eerste acht maanden van 2009 met 3% in vergelijking met dezelfde periode in 2008. De totale exportwaarde van bloemen en planten bedroeg tot en met september 2009 €3,7 miljard (HBAG) en ligt daarmee 5,3% lager dan in 2008.

Voor alle voor de Nederlandse agroproducten belangrijke exportlanden is voor 2009 de waarde van de agrarische exportwaarde boven het niveau van 2007 uitgekomen, met uitzondering van Italië, het VK en de Verenigde Staten. Naar Duitsland, veruit het belangrijkste bestemmingsland voor Nederlandse agroproducten, was de exportwaarde in de eerste zeven maanden van 2009 wel 5% lager dan in 2008, maar 13% hoger dan in 2007. Voor Frankrijk is het respectievelijk 6% lager en 4% hoger.

Prijzen staan daarnaast sterk onder druk

De laatste jaren lieten de internationale markten van grondstoffen en energie enorme fluctuaties van prijzen zien. Dat gold ook voor de agrarische producten (granen, oliezaden, veevoedergrondstoffen, zuivel en andere), waarvan de prijzen tot in de eerste maanden van 2008 (zeer) sterk opliepen om vervolgens fors te dalen. In het algemeen geldt dat de prijzen in de agrarische sector een uiteenlopend beeld laten zien. Tegenover lagere prijzen van onder andere melk en graan staan hogere prijzen van eieren en kalveren. Belangrijke kostenposten als veevoer, energie en kunstmest zijn daarnaast in prijs gedaald. Voor glastuinbouwproducten zijn de opbrengstprijzen over vrijwel de gehele linie (groenten en snijbloemen) achtergebleven.

Hieronder wordt per deelmarkt aangegeven hoe de prijzen zich het afgelopen jaar hebben ontwikkeld:

- De melkprijs bereikte in het voorjaar van 2009 een dieptepunt. Mede door opslagregelingen en productievermindering is er echter inmiddels sprake van een prijsherstel van basiszuivelproducten.
- De verwachtingen voor de varkensprijs waren begin 2009 positief. Dit uitte zich in eerste instantie in hoge biggenprijzen. De afzet van varkensvlees verloopt echter moeizaam, waardoor de prijzen onder druk staan.
- De afzet van eieren verloopt goed en de prijzen zijn hoger dan vorig jaar. De prijzen van de vleeskuikens zijn in de loop van het jaar gestegen, maar de laatste tijd verloopt de afzet moeizaam waardoor de prijzen dalen.
- De actuele prijsontwikkeling op de aardappelmarkt stelt teleur. Ook de prijs van pootaardappelen zal naar verwachting lager uitvallen dan vorig jaar. Door het lage prijsniveau in het afgelopen seizoen is het aanbod van uien afgenomen en is er een positieve stemming.

Hieronder wordt per onderdeel van de agrarische sector kort stilgestaan bij de belangrijkste ontwikkelingen sinds het moment dat het POP2 is vastgesteld. Hierbij wordt een onderscheid gemaakt naar de melkveehouderij, de intensieve veehouderij, de akkerbouw en vollegrondstuinbouw, en de glastuinbouw.

De ontwikkeling van de melkveehouderij sinds 2007

De melkveehouders hebben te maken met zeer wisselende resultaten. De vrije(re) markt, die voor andere agrarische producten al decennia lang zorgt voor grote prijs- en inkomensfluctuaties, doet steeds meer zijn intrede en heeft direct zijn grilligheid getoond. Zeer hoge prijzen en inkomens in 2007 en 2008 en zeer lage prijzen en inkomens in 2009 zijn het gevolg. Hierbij is het gunstig dat het begon met hoge prijzen, waardoor melkveehouders in de gelegenheid zijn geweest om geld te reserveren voor mindere tijden.

Gezien de goede voorgaande jaren, loopt de continuïteit van het bedrijf voor slechts weinig melkveehouders gevaar. Wel ondervinden zij problemen met de uitgaven op korte termijn. Door bijvoorbeeld (naast het interen op spaargeld) te besparen op kosten en/of het uitstellen van aflossingen c.q. nieuwe investeringen kunnen deze problemen echter deels worden opgevangen. Intussen hebben de ondernemers gewacht op het weer stijgen van de melkprijs. En dit lijkt te worden beloofd; in het najaar van 2009 namen de prijzen op de internationale zuivelmarkten sinds lange tijd weer toe.

De ontwikkeling van de intensieve veehouderij sinds 2007

In de afgelopen jaren zijn de prijzen van veevoeder sterk gedaald. Vanzelfsprekend levert dit voor de varkens- en pluimveebedrijven een aanzienlijke kostendaling op. Het positieve inkomenseffect dat hiervan uitgaat, is voor de pluimveebedrijven gemiddeld groter dan voor de varkensbedrijven. Voor de pluimveehouderij is het inkomensbeeld in 2009 dan ook gunstig (zowel voor de eieren- als de vleesproducenten), terwijl voor de varkenssector het inkomensbeeld er verschillend uitziet. Voor de zeugenhouders is het gunstiger dan voor de vleesvarkenshouders, die (vergeleken met 2008) tegenover hogere kosten voor biggen lagere vleesvarkensprijzen zien.

De ontwikkeling van de akkerbouw en vollegrondstuinbouw sinds 2007

De prijzen van akkerbouwproducten laten vooralsnog een wisselend beeld zien. De graanprijzen waren het afgelopen jaar duidelijk lager dan in het afzetseizoen 2008/09 en gehalveerd in vergelijking met 2007/08. Voor consumptieaardappelen en pootaardappelen kwamen de prijzen ook lager uit dan in de twee voorgaande afzetseizoenen. De prijs van uien lijkt door een kleiner aanbod wel te herstellen van het lage niveau van 2008/09 en de wereldsuikerprijs is hoger dan in de afgelopen jaren.

Voor de bedrijven in de vollegrondstuinbouw (groenten, fruit, bloembollen en boomteelt) laat de prijsvorming geen duidelijk beeld zien. De daling van de export van onder meer groente en fruit wijst op ongunstige ontwikkelingen, maar voor Nederlands fruit worden desondanks goede mogelijkheden verwacht (NFO). Bij de peren is het positief is dat er nu weinig voorraden zijn. Voor appels wordt een lagere EU-productie verwacht.

De ontwikkeling van de glastuinbouw sinds 2007

De Nederlandse glastuinbouw had in 2009, behalve voor tuinplanten, te maken met een teleurstellende prijsvorming. De redenen hiervoor zijn, naast een grotere (Europese) productie door hogere producties per m2 en areaaluitbreiding, vraaguitval en ongunstige valutakoersen.

De vraag naar basisproducten (zoals groenten en fruit) blijkt minder crisisgevoelig dan de vraag naar luxe producten (zoals bloemen en planten). De prijzen van diverse snijbloemen én potplanten staan echter al vanaf begin vorig 2008, en bij sommige producten al langer, onder druk. Bovendien heeft de vraag naar sierteeltproducten in traditioneel belangrijke afzetlanden voor Nederland, zoals Duitsland, de fase van volwassenheid of verzadiging bereikt. Potentiële groeiemarkten liggen verder bij Nederland vandaan (onder andere Rusland), waardoor de transportkosten en de kostprijs per product toenemen. Daarnaast wordt de afzet naar deze landen in belangrijke mate beïnvloed door wisselkoersverhoudingen, die dankzij de sterker wordende euro de afgelopen jaren voor Nederland ongunstiger zijn geworden. Ook de prijzen van de belangrijkste glasgroenten (komkommer, tomaat, paprika) kwamen in 2009 duidelijk lager uit dan in 2008, nadat ze toen al lager uitkwamen dan in 2007.

Door de verslechterde prijsvorming kwamen de bedrijfsresultaten en inkomens in de glastuinbouw in 2009 duidelijk lager uit dan in 2008. Toen werd de glastuinbouw echter al geconfronteerd met een sterke achteruitgang van bedrijfsresultaten en inkomens. Door twee opeenvolgende slechte jaren teren veel bedrijven nu in op hun eigen vermogen. Voor de continuïteit op de korte termijn is het belangrijk dat een bedrijf voldoende liquide is (saldo op de bankrekening), terwijl voor de continuïteit op middellange termijn de financierbaarheid van de noodzakelijke investeringen van belang is.

Momenteel doen zich in de glastuinbouw echter op ruime schaal liquiditeitsproblemen voor. Volgens een enquête van LTO Glaskracht gaf 45% van de telers aan een kredietaanvraag te hebben gedaan (vooral verlies- en seizoensfinanciering), terwijl 25% aangaf gebruik te maken van het Borgstellingsfonds. Daarnaast gaf ruim 20% van de tuinders aan dat hun investeringen zijn afgenomen en 50% dat de investeringen helemaal stil zijn gevallen. Tot slot zei 4% het bedrijf te moeten beëindigen en liefst 46% gaf aan *misschien* het bedrijf te moeten beëindigen.

De aangekondigde garantieregeling van het voormalig ministerie van LNV, waarbij het ministerie een tijdelijke garantstelling op leningen afgeeft voor werkkapitaal om zodoende de acute liquiditeitsproblemen op te lossen, is door de sector positief ontvangen. Er is sprake van uitstel van aflossingen maar geen afstel. De vraag blijft uiteindelijk of de 'levensvatbare' bedrijven op termijn in staat zijn te voldoen aan de aflossingsverplichting of dat het voor een aantal bedrijven uitstel van executie is.

Conclusie: inkomens en liquiditeit staan (sterk) onder druk

Nadat 2008 voor de agrarische sector in het algemeen al een matig jaar was, heeft in 2009 een groot aantal land- en tuinbouwbedrijven opnieuw te maken gekregen met forse inkomensdalingen. Dit heeft voor de sector in de eerste plaats consequenties op de korte termijn. Zo kunnen bedrijven worden belemmerd in het investeren in uitgangsmateriaal en voer, waardoor de bedrijfsvoering direct wordt geraakt.

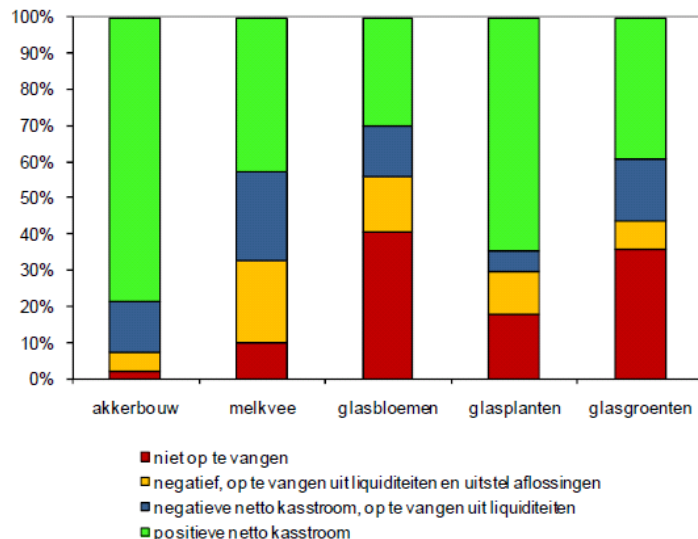
Het Landbouw Economisch Instituut (LEI) heeft recent voor individuele bedrijven de liquiditeitspositie in 2009 bepaald. Met het Financieel Economisch Simulatiemodel (FES) is op basis van de opbrengsten en kostenmutaties ten opzichte van 2008 gesimuleerd wat de netto kasstroom voor 2009 is. Per bedrijf is bepaald of de netto kasstroom positief is en als dat niet het geval is, of bepaalde opties de korte termijn problemen oplossen.

De bedrijven zijn vervolgens ingedeeld in de volgende categorieën:

1. De netto kasstroom is positief.
2. De netto kasstroom is negatief, maar dit kan met de op het bedrijf aanwezige liquiditeiten worden opgevangen, zodat geen liquiditeitstekort ontstaat.
3. De netto kasstroom is negatief en de aanwezige liquiditeiten zijn niet voldoende. Aflossingen moeten (deels) worden uitgesteld.
4. De genoemde maatregelen zijn niet voldoende. De liquiditeitspositie is problematisch en zal door andere maatregelen moeten worden opgevangen.

Van de door het LEI onderzochte sectoren staan de akkerbouwbedrijven er het beste voor (zie figuur 3.1). Bij de melkveehouderij zijn de ontvangsten bij ruim 60% van de bedrijven lager dan de uitgaven, maar is een deel van de bedrijven in staat om deze negatieve netto kasstroom op te vangen met eigen liquiditeiten zoals spaarrekeningen en beleggingen. Bij de glasbloemen en glasgroentebedrijven hebben relatief veel bedrijven het in 2009 zeer moeilijk gehad.

Figuur 3.1 Verdeling van bedrijven naar liquiditeitspositie

Bron: LEI, december 2009

Nog los van de consequenties voor deze individuele bedrijven en hun solvabiliteitspositie, kan de hierboven beschreven liquiditeitspositie een duidelijke uitwerking op de lange termijn ontwikkeling van de agrarische sector en het platteland. De matige liquiditeitspositie maakt namelijk dat bedrijven zich primair richten op het ‘redden’ van het bedrijf en niet zo zeer op het investeren in de bedrijfsvoering en het platteland. De kredietcrisis heeft hiermee een duidelijke uitwerking op de effectiviteit van het plattelandsontwikkelingsprogramma. De wijze waarop staat in het volgende hoofdstuk centraal.

4 Implicaties voor de uitvoering POP 2

Het POP 2007-2013 is opgesteld in een situatie waarin in het algemeen een voorspoedige economische ontwikkeling werd verwacht. In de afgelopen jaren is de gehele economische situatie echter drastisch veranderd. Zoals in de vorige hoofdstukken is beschreven, zijn deze veranderingen duidelijk niet aan de agrarische sector en het platteland voorbij gegaan. In dit hoofdstuk wordt per As aangegeven welke mogelijke uitwerking de ontwikkelingen hebben (gehad).

As 1: verbetering concurrentievermogen land- en bosbouwsector

Met de maatregelen die onder as 1 zijn opgenomen wil Nederland de fysieke uitrusting en ruimtelijke structuur van de landbouw verbeteren (1), beter voldoen aan de maatschappelijke randvoorwaarden op het gebied van milieu, waterbeheer, voedselkwaliteit, diergezondheid en dierenwelzijn (2) en het ondernemerschap en het innovatieve vermogen van de agrarische sector (verder) versterken (3). De ontwikkeling van het concurrentievermogen van de agrarische sector werd de afgelopen jaren sterk negatief beïnvloed door de kredietcrisis en de wereldwijd stijgende grondstofprijzen (tot eind 2008). In de loop van 2008 werd onder invloed van een grotere productie en afnemende exporten een prijsdaling ingezet. In combinatie met een sterke toename van de kosten, mede onder invloed van de hoge olieprijs, leidde dit tot een forse terugval -met gemiddeld 35%- van het gezamenlijk inkomen van de agrarisch zelfstandigen en hun gezinsleden. Daarnaast leidden de dalingen van de bedrijfsresultaten tot een afname van de investeringen, waarmee de economische crisis gevolgen kan hebben voor de concurrentiepositie van de agrarische sector in het algemeen. Doordat er minder ruimte is voor investeringen is er bovendien minder ruimte om de doelstellingen van As 1 binnen de programmaperiode te bereiken.

As 2: verbetering van het milieu en het platteland

Het doel van de maatregelen in as 2 is het verhogen van het duurzaam gebruik van landbouwgrond. Met het plattelandontwikkelingsbeleid stimuleert de overheid beheerders van landbouwgrond om hun land zodanig te beheren dat natuur, milieu, landschap en klimaat er baat bij hebben. Ten aanzien van de maatregelen voor verbetering van milieu en landschap blijft de verduurzaming van de landbouw (veehouderij) onverminderd actueel. Een contextverandering is de versterkte aandacht voor dierenwelzijn, onder andere als gevolg van de inbreng van de Partij van de Dieren in de Tweede Kamer. Het verbeteren van dierenwelzijn (bijvoorbeeld via uitloop/ weidegang) gaat vaak gepaard met een hogere milieudruk (per productie eenheid), wat een afweging moeilijk maakt. De verbetering van het milieu en het platteland drijft in ieder geval voor een belangrijk deel op de (stimulerings-)bijdragen die door de overheid worden gedaan. Als gevolg van de opkomst zijnde bezuinigingen is het mogelijk dat deze bijdragen op relatief korte termijn onder druk komen te staan. Als gevolg van de economische crisis ligt bovendien bij

bedrijven op dit moment de nadruk op het waarborgen van een continue bedrijfsvoering en niet zo zeer op het verbeteren van de kwaliteit van het milieu en het platteland.

As 3: de leefkwaliteit op het platteland en diversificatie van de plattelandseconomie

De maatregelen in as 3 beogen de leefkwaliteit op het platteland te verhogen en de werkgelegenheid te stimuleren door de agrarische sector te verbreden. Bij dit laatste gaat het bijvoorbeeld om duurzaam toerisme en recreatie, het aanbieden van kleinschalige locaties voor bedrijfshuisvesting en het investeren in (cultureel) erfgoed. Recent heeft ECORYS in samenwerking met Aequator Groen & Ruimte en het Verwey-Jonker Instituut het marktpotentieel voor verbrede landbouwactiviteiten in beeld gebracht. Hierin werd de totale omzet in de verbredingsactiviteiten landbouw en zorg, agrarische kinderopvang, recreatie bij de boer, educatie en productie en verkoop van streekproducten op circa €232 miljoen geschat. Ten aanzien van de verdere ontwikkelingsmogelijkheden voor verbredingsactiviteiten bleek er sprake van een fors marktpotentieel. De mate waarin dit potentieel kan worden benut hangt van verschillende factoren af. Daarbij kan een onderscheid worden aangebracht in omgevingsfactoren waarop slechts in beperkte mate invloed kan worden uitgeoefend, factoren die spelen op het niveau van de sector als geheel en allerlei bedrijfsinterne factoren. Een belangrijke omgevingsfactor is uiteraard hoe de markt zich uiteindelijk zal ontwikkelen en hoe de concurrentie daarop inspeelt. Op korte termijn speelt de economische conjunctuur hierin uiteraard een belangrijke negatieve rol, maar op langere termijn gaat het vooral om zaken als demografische ontwikkelingen en veranderingen in het gedrag en de preferenties van de consument. Daarnaast spelen allerlei zaken onder andere op het gebied van wet- en regelgeving. Ten aanzien van de verbetering en diversificatie van economische dragers valt steeds duidelijker waar te nemen dat er regio's ontstaan die te maken krijgen met krimp van de bevolking (o.a. Limburg en het Noorden). Voor het behoud van de leefkwaliteit in deze regio's kan het wenselijk zijn om ruimtelijke ordeningsmaatregelen te nemen (aanpassen woningbestand/ herbestemmen, etc.) of gericht te investeren. Ook hier geldt echter dat de overheidsinvesteringen in de komende periode onder druk komen te staan. Het is daarom mogelijk dat op relatief korte termijn de investeringen die gericht zijn op de leefkwaliteit op het platteland en de diversificatie van de plattelandseconomie op een lager niveau zullen plaatsvinden.

As 4: de uitvoering van de Leader-aanpak.

LEADER is één van de communautaire initiatieven van de Europese Commissie. Het is een experimenteel programma voor het platteland waarmee sociaal-economische impulsen op gebiedsniveau worden gegeven door middel van financiering van lokale initiatieven. LEADER wordt wel de kraamkamer voor nieuw plattelandsbeleid genoemd. Initiatiefnemers van LEADER projecten kunnen private partijen, plaatselijke verenigingen en lagere overheden (provincies, waterschappen en gemeenten) zijn. Zoals hierboven is beschreven heeft de conjuncturomslag duidelijke gevolgen voor het landelijk gebied. Zaken als duurzame landbouw, de diversificatie van economische dragers en de ontwikkeling van toerisme en recreatie zijn relatief sterk afhankelijk van marktontwikkeling en dus recessiegevoelig. Tegenvallende koopkrachtontwikkeling en onzekerheid beïnvloeden de vraag naar producten en diensten negatief en kunnen er voor zorgen dat geformuleerde doelen niet of minder snel worden bereikt. Met het oog op de geconstateerde conjuncturomslag kan worden geconstateerd dat vooral de urgentie van de meer economisch getinte acties onder LEADER is toegenomen, waaronder het

stimuleren van het regionaal MKB op het platteland. De relevantie van de acties op het gebied van leefbaarheid wordt niet door de conjuncturomslag beïnvloed. Ze lopen echter wel het risico, in het licht van bezuinigingen bij overheden, om lager op de politieke prioriteitenlijstjes te belanden. Binnen LEADER winnen deze zaken daarom aan urgentie.

Geraadpleegde literatuur

- Centraal Planbureau (2009), Macro Economische Verkenning 2010.
- ECORYS (2009), Effecten kredietcrisis op bedrijvigheid, arbeidsmarkt en ruimtevrage in Zuid-Holland.
- ECORYS i.s.m. Aequator Groen & Ruimte en Verwey-Jonker Instituut (2009), Verbreding gevraagd; Verkenning potentiële marktvrage verbredingsactiviteiten landbouw.
- ECORYS i.s.m. DLV Groen & Ruimte en Witteveen+Bos (2006), Naar een sterker platteland; Ex-ante evaluatie en strategische milieubeoordeling POP 2007-2013.
- LEI & CBS (2009), Land- en tuinbouwcijfers 2009.
- LEI (2008), Actuele ontwikkeling van resultaten en inkomens in de land- en tuinbouw, 2008.
- LEI (2009), Financiële crisis en agrosector, situatie medio oktober 2009.
- LEI (2009), Kredietcrisis en agrosector, situatie begin maart 2009.
- LEI (2009), Landbouw-Economisch Bericht 2009.
- Ministerie van Algemene Zaken (2009), Brief aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, betreft 'Brede Heroverwegingen' (25 september 2009).
- Rabobank (2009), De financiële crisis; Hoe de economie wordt meegezogen.
- Rabobank (2009), Visie op 2010; Hoop op herstel.
- Rabobank (2010), Economisch Kwartaalbericht, maart 2010.
- Regiebureau POP (2007), Nederlandse Plattelands Strategie 2007-2013, november 2007.
- Regiebureau POP (2009), Plattelandsontwikkelingsprogramma 2007-2013 voor Nederland (POP2), versie 5.0.
- Veen, H. van der en H. van der Meulen (2009), Is er nog brood op de plank bij akkerbouw-, melkvee- en glastuinbouwbedrijven?